

Verdaguer: identitat i territori*

Francesc Codina Valls

(Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya)

francesc.codina@uvic.cat

Rebut 1-11-2019, Acceptat 8-11-2019

I. Presència del territori en l'obra de Verdaguer

Els primers versos de Verdaguer que vaig llegir (dic llegir, no pas sentir, que devien ser potser els del «Virolai», sense saber-ne, però, l'autoria) van ser aquests:

Enmig d'una plana de cingles reclosa,
com reina que guarden de dia i de nit
los braços de l'aspre Montseny i del Tosa,
desperta somia la ciutat de Vic.

Es tracta de l'estrofa inicial del poema «Ausona en la festa de sant Miquel dels Sants», redactat el 1866, posteriorment modificat i inclòs a *Pàtria* (1888), com ha explicat Ramon Pinyol a l'edició crítica del volum. Però no vaig llegir aquests versos en cap llibre, sinó a la cafeteria de la vella estació de tren de Vic, on figuraven sobreimpresos al peu d'una immensa fotografia en blanc i negre que ocupava una de les parets del local. Consistia en una vista panoràmica de la ciutat de Vic presa des del sud, amb les muntanyes del Collsacabra, Bellmunt i el Pirineu al fons. Me n'he informat i ara sé que aquesta fotografia va ser feta l'any 1963 pel fotògraf Roqué-Cabrera, amb la col·laboració d'un jove Antoni Anguera (anomenat popularment *Xato*, també fotògraf i persona vinculada a l'excursionisme), per encàrrec del propietari de l'establiment, membre d'una de les famílies patríes de la ciutat, els Ylla-Català. Tot fa pensar, doncs, que la presència d'aquesta imatge en aquell lloc públic, en aquells anys en què la llengua i la

* Aquest treball s'inscriu en les investigacions del Grup de Recerca Consolidat (2017 SGR 1152) «Textos literaris contemporanis: estudi, edició i traducció» de la UVic-UCC.

literatura catalanes estaven desterrades de l'escola, era fruit d'una intenció ben conscient. El fet és que la fotografia en qüestió va ser contemplada per milers de persones, entre les quals un servidor, fins que el vell cafè de l'estació va desaparèixer ja fa anys. A mi, doncs, i suposo que a molts d'altres vigatans, la poesia de Verdaguer se'm va fer present per primera vegada com una escriptura sobreposada al territori, com una descripció poètica de la meva ciutat i del paisatge que l'envoltava. Després — coses de la vida —, he acabat ocupant-me com a filòleg de l'obra de Verdaguer. I, potser en part per culpa d'aquest primer contacte, uns dels trets que m'han interessat més de la seva escriptura poètica ha estat justament el tractament del territori.

Aquest vincle entre poesia i territori ve avalat, d'entrada, pels títols i pels continguts temàtics de molts dels llibres de Verdaguer. D'altra banda, des de molt abans que existís el camp d'interès de l'anomenada geografia literària, han estat nombrosos els crítics i els estudiosos que l'han remarcat. Carles Riba, a l'inici de la segona dècada del segle XX, en el pròleg a la seva antologia de Verdaguer, ja va deixar escrit que «la poesia patriòtica de Verdaguer ve a formar una desultòria geografia sentimental de Catalunya» (Riba, 1985: 267). Guillermo Díaz-Plaja va publicar el 1945 l'estudi titulat «La geografia poètica de Verdaguer». En la mateixa línia, Miquel Arimany és autor d'un treball que porta per títol «La descripció geogràfico-toponímica verdagueriana entre l'observació i la fantasia», recollit al llibre *Aspectes de nova observació en l'obra poètica de Jacint Verdaguer* (1986). També Gabriel Ferrater, en un text sobre la Renaixença, redactat segons Joan Ferraté pels volts de 1969, va fer la següent observació, encertadíssima: «Verdaguer posseía en alto grado un curioso modo de imaginación que podríamos llamar topográfico, un sentimiento dinámico del relieve terrestre, que muchas veces le basta casi para organizar un extenso poema, por ejemplo *Canigó*» (Ferrater, 1979: 122). I, més ençà, la simbiosi poètico-territorial verdagueriana ha suscitat algunes interessants intervencions artístiques i diversos assaigs literaris de Perejaume, recollits als llibres *El paisatge és rodó* (1995) i *Els cims pensamenters* (2004).

Aquests treballs que s'acaben d'esmentar són tan sols alguns exemples destacats dels molts que es podrien adduir. Doncs bé, en aquesta línia, l'objectiu que m'he proposat amb aquest escrit és do-

nar algunes claus, en forma més aviat de pinzellades, que ajudin a entendre el tractament singular del territori en la poesia de Verdaguer. Però he de començar advertint que ho faré a partir de l'establiment d'una distinció bàsica entre dos aspectes. D'una banda, tenim allò que podríem dir-ne la mera *presència toponímica del territori* en l'obra de l'escriptor, és a dir, el simple esment de llocs concrets i la localització de motius en llocs concrets, molt abundant en Verdaguer, però també, per bé que en un grau menor, en altres autors; és el que trobem en poemes verdaguerians com els «Goigs de Santa Maria de Ripoll» o «Al Sant Crist de Betlem». I, d'una altra banda, tenim allò que es pot anomenar *simbolització identitària del territori* o *simbolització nacional del territori*, que és el que trobem als llibres *Montserrat* i *Canigó* i a l'oda «A Barcelona», per exemple. I que, més enllà del simple esment toponímic i la mera localització geogràfica de motius, consisteix en un discurs poètic molt ben travat que converteix el territori en l'objecte principal. Un discurs en el qual es combinen ingredients diversos: històrics, llegendaris, religiosos i fins i tot científics (botànics i geològics, sobretot). Un cas paradigmàtic, sens dubte el més reeixit, n'és el poema *Canigó*, on aquest còctel assoleix un grau d'excel·lència sublim. Es tracta, en definitiva, d'un discurs poètic complex, curosament elaborat i extremament ric tant en els aspectes culturals com en els lingüístics i retòrics. I, per tant, literàriament molt ambiciós i culturalment molt potent, que aconsegueix un impacte social notable, perquè acaba donant sentit i valor al territori, un valor simbòlic nacional; i que fa, per exemple, que, després de Verdaguer, pujar al Canigó, o simplement contemplar-lo des de la distància, prengui per a un català una càrrega simbòlica i emotiva que no tenia abans (em refereixo, és clar, a un català mínimament educat en la cultura nacional, encara que no hagi llegit el poema de Verdaguer sencer). Tal com afirma Francesc Roma, «el món en general, o els llocs en particular, són parlats, de manera que són objecte de discurs, però, a més d'empremtes del món social, els llocs també ens parlen, també esdevenen matrius de sentit per a la nostra acció social i individual» (Roma, 2004: 11). Podem dir, doncs, que alguns llocs nostres, després d'haver-s'hi sobreposat el discurs poètic de Verdaguer, ens parlen d'una manera diferent perquè han adquirit un sentit simbòlic nacional que no tenien abans o que no tenien en la mesura que ara el tenen.

Evidentment, el que es tractarà aquí no és pas el primer aspecte, la mera presència toponímica, que ens permetria de fer un extensíssim inventari de les referències territorials en l'obra de Verdaguer a l'estil del que va fer Agustí Esclasans en el llibre de més de dues-centes pàgines *La ciutat de Barcelona en l'obra de Verdaguer*, amb el qual va obtenir el Premi Joan Maragall el 1936, consistent en un compendi descriptiu de totes les referències a Barcelona en l'obra del poeta. Aquest és el cas, també, del llibre d'Àlvar Valls titulat *Pirineu de Verdaguer* (2013) que «presenta un inventari complet dels 280 topònims citats una o més vegades a Canigó, amb la seva localització geogràfica i acompanyats dels versos en què apareixen» (com se'ns informa a la contracoberta). Fins i tot, gràcies a les dades aportades pels llibres i als apunts de viatge verdaguerians, Bernat Gasull va esforçar-se a reconstruir els itineraris seguits per Verdaguer en les seves excursions, en el llibre *Les ascensions de Verdaguer al Pirineu* (2008). I podríem citar encara alguns exemples més d'inventaris o itineraris per l'estil. Tanmateix, com he dit, aquest aspecte avui no ens interessa, però no pas perquè no sigui significatiu. De fet, l'elevadíssima dosi diguem-ne de concreció local és una de les marques de la poesia verdagueriana. Fins al punt que es pot dir que l'extrema precisió i profusió toponí-miques són unes de les singularitats que contribueixen a donar consistència i versemblança al discurs de Verdaguer sobre el territori. I, alhora, constitueixen una característica que el distingeix d'altres autors, com ara el Guerau de Liost de *La muntanya d'ametistes*, per posar-ne un exemple. Però, com he dit, aquí ens interessa, no pas aquest ingredient del discurs, sinó el discurs sencer, amb tots els ingredients, per tal com és justament el conjunt del discurs allò que converteix un indret concret (les muntanyes de Montserrat, Montseny i Canigó o la ciutat de Barcelona) en l'assumpte principal de les obres que ostenten en els seus títols aquests topònims.

2. El context cultural: la poetització del paisatge

A l'hora d'analitzar el discurs territorial identitari que vehicula la poesia de Verdaguer s'ha de tenir sempre ben present el context històric en què aquesta va ser produïda. Un context que cal considerar

en diverses dimensions, i en primer lloc, però no únicament, la cultural i literària. Pel que fa a aquesta dimensió, és evident que el Romanticisme va comportar l'aparició d'una sensibilitat més acusada envers el territori i el paisatge, els quals van adquirir en les arts una presència i un valor que fins aleshores no havien tingut. D'altra banda, com ha observat el geògraf Yi-Fu Tuan, especialitzat en geografia humana, el creixement de la ciutat industrial i la consegüent transformació de l'entorn urbà, cada vegada més diguem-ne artificialitzat, va provocar una revaloració de la natura i del territori allunyat del món urbà (vegeu Yi-Fu Tuan, 2007: 335-336). A Catalunya, en el terreny artístic, aquest fenomen és molt evident en la pintura, amb la consolidació del gènere del paisatgisme que, al segle XIX, va experimentar un gran auge, molt superior a la resta de l'Estat espanyol, a partir sobretot de l'obra de Ramon Martí i Alsina i més endavant l'escola d'Olot. Un auge causat, en paraules de Francesc Fontbona, «en bona part per les peculiars condicions sociològiques de Catalunya i per la seva Renaixença política i cultural, que incitava el país a conèixer la seva pròpia identitat i a copsar-la plàsticament» (Fontbona, 1979: 6).

Aquest fenomen també va afectar la literatura. El paisatge havia estat un element molt poc present en la literatura medieval, en què la seva aparició és resolta amb al·lusions sumàries i tòpiques (estil *locus amoenus*), i relativament poc atès en les etapes posteriors. En canvi, tant el paisatge natural com l'urbà guanyaran molt de pes en la literatura de finals del XVIII i del XIX. Un fet que s'ha de relacionar amb l'origen i el desenvolupament del turisme i l'excursionisme, i amb l'aparició consegüent de guies de viatge i d'obres com els *Recuerdos y bellezas de España*, descriptives i il·lustrades. El territori ja no és solament una topografia, sinó un espai dens, ple de significats i de punts d'interès particulars. La poesia de Verdaguer va connectar amb aquesta nova sensibilitat que en podríem dir topofília, manllevant el terme encunyat per Yi-Fu Tuan, gràcies a la seva gran capacitat de recrear verbalment el paisatge tant rural com urbà. L'autor de *Canigó* coneixia el territori i els paisatges que poetitzava, perquè els havia trepitjat i respirat; però, alhora, s'havia preocupat d'adquirir el bagatge cultural i lingüístic necessari per evocar-los amb precisió. Més que no pas un «rústic genial», com el va qualificar Carles Riba, Verdaguer va ser un recercador de cultura popular i alhora un lector atent d'obres

no sols literàries, sinó també científiques, de geologia, botànica i astronomia, com demostra la seva ben nodrida biblioteca personal. Un bon exemple de la seva capacitat per retratar verbalment el paisatge es troba en el poema «L'emigrant» (inclòs el 1888 al llibre *Pàtria*, però escrit uns deu anys abans), en què sintetitza de manera magistral el paisatge català, si més no el de la Catalunya nord-oriental, la part del territori que coneix més bé:

Hermosa vall, bressol de ma infantesa,
blanc Pirineu,
màrgens i rius, ermita al cel suspesa,
per sempre adéu!
Arpes del bosc, pinsans i cadernerres,
cantau, cantau,
jo dic plorant a boscos i riberes:
adéu-siau!

3. El context local: la Muntanya

Moltes de les produccions literàries de Verdaguer, sobretot fins al final de la dècada dels vuitanta, tant en vers com en prosa, contenen una exaltació del medi físic i humà on el poeta havia nascut i s'havia format, dels seus paisatges i la seva gent. Un primer cercle d'aquest medi comprèn el poble de Folgueroles i voltants: l'ermita de la Dammunt; la masia de can Tona, on de 1863 a 1871 va residir com a mosso i instructor dels nois de la casa; la font del Desmai, on el juny de 1867 es van iniciar les trobades literàries de l'Esbart de Vic; i l'ermita de Sant Jordi de Puig-ses-lloses, on va dir la missa nova. Un segon cercle abasta la ciutat de Vic i tota la seva Plana, amb la visió de fons del Montseny, el Pirineu i les altres serralades que l'envolten. I un tercer i últim cercle abraça la fracció del territori català que al segle XIX era conegut amb el nom de la Muntanya.

Ignasi Casanovas, en la «Nota bibliogràfica» a l'article de Jaume Balmes «El catalán montañés», dona la següent delimitació de la Muntanya: «Antes de que las comunicaciones borrasen o debilitasen las características locales se distinguían dos Cataluñas: la del llano y la de la montaña. Ésta tenía por capital la ciudad de Vich, y, recostada

al Norte en la cordillera pirenaica, estaba limitada al Este por el Ampurdán, a Mediodía por el Vallés, al Oeste por la Segarra y el llano de Urgel» (Balmes, 1925: 13). La idea de la Muntanya es va anar diluint progressivament a finals del segle XIX, però a les dècades dels seixanta i dels setanta tenia molta força a Vic, com ho prova el fet que el terme aparegui en el títol de quatre publicacions periòdiques locals. Recordem també que Verdaguer va signar alguna de les seves primeres composicions amb el pseudònim «Un fadrí de Muntanya», i que va obrir el cant primer del poema *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià* —redactat vers el 1863 i publicat el 1865 al periòdic de Vic titulat justament *Eco de la Montaña* (1863-1868)— amb un vers en què s'invoca la ciutat de Vic, l'antiga Ausona, com la «Reina de la Muntanya...». Recordem encara que, assessorat per l'amic Jaume Collell, va acudir el 1865 a recollir el primer premi obtingut als Jocs Florals de Barcelona cofat amb barretina i guarnit amb el vestit de mudar típic dels muntanyesos, fet que va causar un fort impacte en el públic barceloní. Tanmateix, aquest patriotisme muntanyès de Verdaguer no obeïa a una dèria personal, sinó a un esperit col·lectiu. Eren uns temps en què Vic es reivindicava fortament com una ciutat important, com a capital de la Muntanya. En aquest sentit, és ben significativa l'aparició, el 1879, de l'antologia *La garba muntanyesa. Recull de poesies de l'Esbart de Vic*, triada i prologada per Jaume Collell, amb la qual es reivindicava el valor de l'aportació literària muntanyesa, especialment la produïda per Verdaguer, a «la general eflorescència de les lletres catalanes» (Collell, 1879: VI).

Pel que fa a Verdaguer, l'entorn ausonenc i muntanyès es presenta al jove escriptor com una pàtria natural, la terra dels avantpassats, abastable amb els sentits, que li forneix els objectes i els temes de moltes de les seves produccions primerenques. Fins i tot *L'Atlàntida*, un poema temàticament molt allunyat de la realitat osonenca, és en part tributari de l'impacte que va causar en Verdaguer la terrible riuada que va assolir Vic el 1863. Posteriorment, ja en la maduresa, aquesta seva primera pàtria natural i humana serà mitificada i valorada com la causa originària de la pròpia activitat poètica. Això es fa evident en el poema «L'arpa», escrit a mitjan anys vuitanta i inclòs després a *Pàtria* (1888), en què Verdaguer va evocar l'eclosió de la vocació poètica com a resultat de l'impacte emotiu de l'entorn físic i humà. El poema ens

narra com, el capvespre d'un diumenge, la seva mare i el poeta, encara infant, en sortir de l'ermita de la Damunt, troben un músic ambul·lant, un arpista «fill de Nàpols», al qual donen una almoïna perquè dediqui una peça musical a la Verge. Aleshores, l'infant, trasbalsat per la música —«primerenca regor de la meva ànima»—, contempla, a través de les cordes de l'arpa, el seu petit «bocí de món». Verdaguer es refereix amb aquest terme al paisatge que pot ser contemplat des de la capella de la Damunt, el qual és descrit amb imatges tan belles com precises: «el Montseny engarlandat de boscos», «el Puigmal de cabellera blanca»; la ciutat de Vic endormiscada com una «segadora muntanyesa» prop «del Gurri de lluentes aigües»; el «ramat de cases» a redós de l'església de Folgueroles; la casa familiar, els «companyons i companyones tendres» que «reien i cantaven»; el camp que menava el seu pare, «ros de xeixa, crescuda amb son suor»; els «boscos i els soleis»; i, finalment, els «peus», els «cingles» i els «fronts» de les «serres de la pàtria». Tot plegat culmina amb una imatge brillant: el sol ponent-se just per l'osca d'un Pedraforca «fet un Vesubi atapeït de lava», i el futur poeta endevinant al cel, «entre el floreig d'estrelles que naixien», el somriure de «la Musa catalana». Així, doncs, la percepció de la realitat física i humana de la «pàtria» —mot que en el text s'aplica a la Plana de Vic i a la Muntanya—, abrandada per l'espurna d'un estímul musical, és presentada per l'escriptor madur com l'origen de la seva vocació poètica.

Cal afegir, encara, que allò que Verdaguer expressa amb el terme *pàtria* no és solament la geografia física de la Plana de Vic i de la Muntanya, sinó també la geografia humana, la qual també és evocada en el poema «L'arpa», si bé tangencialment. Tanmateix, convé recordar que, en el discurs inaugural de les trobades de l'Esbart de Vic a la font del Desmai, del 19 de juny de 1867, Verdaguer ja havia ressaltat la influència decisiva tant de l'element humà de la Muntanya com de la cultura que havia generat al llarg dels segles i que mantenia viva. Per això mateix podia presentar com una de les seves principals fonts d'inspiració «la poesia popular, que, plena de vida i de sentiment, se passeja per nostres camps i vilatges» (Verdaguer, 2003: 397). Pel que fa a la reivindicació de les formes de vida i de cultura muntanyeses, Verdaguer se sumava a una tradició que, com a precedent destacat, tenia el pensador vigatà Jaume Balmes, el qual en l'article *El catalán*

montañés, publicat el 1841, havia glossat positivament el caràcter i les qualitats de la població d'aquest territori. També un parent de Verdaguer, Joaquim Salarich i Verdaguer, havia publicat el 1854 un llibre històric i reivindicatiu alhora, titulat *Vich, su historia, sus monumentos, sus hijos y sus glorias*, a imitació de *Barcelona antigua y moderna* de Pi i Arimon i altres llibres semblants. En el pròleg Salarich es lamentava de la decadència de la ciutat, tot i que hi veia alguns signes de represa: «Vich, población muy grandiosa en los tiempos antiguos, olvidada casi del todo en los tiempos modernos, vuelve a tener algun nombre: merced a uno de sus hijos que la ha enaltecido y a la carretera que la une a la capital del Principado, empieza a ser visitada por viajeros que admiran la pureza de sus aires, la bondad de sus comestibles y la proverbial honradez de sus habitantes» (Salarich, 1854: 10). En efecte, si l'any 1797 Vic figurava en el setè lloc del rànquing de les ciutats catalanes amb més població, el 1900 ja havia baixat fins al tretzè lloc. Segons el padró de 1831 tenia 10.417; i en el de 1889 es quedava amb 9.844. La industrialització del curs del Ter n'era en part la causa, ja que algunes famílies havien marxat de Vic per anar a viure a localitats més industrialitzades, que necessitaven mà d'obra, com ara Manlleu o Roda (vegeu Rocafiguera, 2013).

4. El context socioeconòmic i polític: industrialització i urbanització

Aquesta dada ens porta a un altre aspecte del context històric que ens cal considerar: el vessant socioeconòmic i polític. La segona meitat del segle XIX va ser, a Europa i a Catalunya, una etapa de grans transformacions i canvis. El desenvolupament de l'economia i la societat industrials va tenir un impacte disruptiu sobre el territori, a causa de les emigracions i immigracions interiors i exteriors, el creixement de les ciutats i la millora de les comunicacions. Només cal donar dues dades per fer-nos-en càrrec, relacionades amb dues transformacions que Verdaguer va viure de prop. Primera dada: la línia de ferrocarril Barcelona-Granollers va ser iniciada el 1851 i acabada el 1854; se'n va projectar la continuació fins a Sant Joan de les Abadesses (per l'explotació de les mines de carbó), però no va arribar

a Vic fins el 1876, i a Ripoll i Sant Joan fins el 1880 (Riera i Tuèbols, 1998: 107-109). Segona dada: l'àrea actual de la ciutat de Barcelona (comptant-hi, doncs, Gràcia, Sants i els altres municipis que el segle XIX eren independents) tenia 250.000 habitants el 1860, el 13% de la població total de Catalunya. Quaranta anys després, el 1900 ja en tenia 550.000, el 25% de la població de Catalunya. Aquest «trasbals» —el terme és usat per Jaume Vicens Vives i Montserrat Llorens a *Industrials i polítics del segle XIX*— va provocar també una crisi de les creences i les formes de vida tradicionals, o, en termes balmesians, de la «civilització» del país, que va desencadenar un xoc de valors molt virulent entre diguem-ne conservadorisme i progressisme (*tradició i revolució*, en termes balmesians), i entre laïcisme i catolicisme amb voluntat més o menys integrista. Al xoc ideològic, s'hi afegiria encara l'enduriment de les protestes socials provocades per la desigualtat i també la pugna entre catalanisme i centralisme. Tot plegat es va traduir en conflictes socials greus, agitacions, guerres, atemptats, etc. que van sacsejar i ensangonar tot el segle.

En el discurs poètic sobre el territori que construeix Verdaguer el context econòmic, demogràfic, social i polític hi pesa molt, entre altres coses perquè el va patir molt directament, en pròpia pell: com sabem, la tragèdia personal dels seus darrers anys té en part l'origen en el desgavell social de la Barcelona finisecular, que el va empènyer a una revolta moral que va pagar molt cara, amb el seu diguem-ne destronament mundà. Un poema molt interessant des del meu punt de vista, que revela un influx directe del context sociogeogràfic és «La veu del Montseny», datat el 1888 i posteriorment incorporat a *Aires del Montseny* (1901). El poeta recorda que una tarda d'estiu tempestejada, a Folgueroles —una humil titlla «al peu del nom de les ciutats superbes»—, va ser testimoni en somnis d'un curiós intercanvi dialèctic entre el Puigmal i el Montseny. La primera muntanya es queixa que el bressol pirinenc s'ha buidat de gent: «Eren les serres formidables ruscós | a on brescava un poble gran i sobri. | Avui per tot arreu se veuen runes». I es pregunta si és que potser «minva la nissaga catalana». El Montseny, més baix i més a prop dels tràfecs humans, li contesta que el problema del poble català no és pas de quantitat, sinó de qualitat: «sols minven, ai!, sa fe i sa força hèrculea». Aquest afebliment moral i físic és producte, justament, del trasbals demogrà-

fic intern, de l'emigració de les muntanyes a les planes, del camp a les ciutats: «la gent qui davallà d'aquestes cimes | ara s'engolfa en la ciutat ja plena, | i en los estanys les aigües se corrompen | i en lo buirac les fletxes se rovellen». El Puigmal, alarmat per aquesta resposta, i patint també pel destí de les lleis i de la llengua pròpies, que veu amenaçades per «la feixuga destralt del centralisme», exclama enfurismat: «Oh, Déu!, la raça catalana és morta!» Tanmateix, el Montseny s'afanya a replicar-li que la raça catalana «mai fou tan viva» com en el present, però ara ja no branda les armes, «sinó les eines del treball feixugues». I, després d'esmentar els avenços de la indústria, l'agricultura, el comerç, la marina, l'art i les lletres, anima el Puigmal a adoptar una actitud més positiva: si encara resta «alguna tribu» endormiscada, «en lloc de fer-li de fiscal», cal que col·labori amb la seva veu de tro a desvetllar-la. Aquesta segona i concloent intervenció del Montseny contradiu, doncs, el que el mateix Montseny havia afirmat abans. Perquè el progrés econòmic i cultural que s'addueix com a prova de la vitalitat del poble català, sols és possible, òbviament, si va acompanyat d'un procés d'urbanització, que poc abans havia estat assenyalat com el motiu de l'afebliment moral i fins i tot físic d'aquest mateix poble.

Tot plegat resulta contradictori, si es vol, però l'interès del poema rau justament en l'expressió d'aquesta contradicció, que és una de les contradiccions internes del catalanisme catòlic conservador, en el qual militava poèticament Verdaguer, de bracet amb el seu company i amic Jaume Collell, que ho feia d'una manera més política i estratègica. I, en el fons, el missatge de «La veu del Montseny» és semblant al que Verdaguer va expressar, just el mateix any, en la versió definitiva de l'oda «A Barcelona» (inclosa a *Pàtria*, el 1888), per bé que aquí el conflicte entre progrés i tradició es resol positivament, en forma de conciliació entre història i present, per argumentar la compatibilitat entre el creixement econòmic i la continuïtat del model de civilització. Com que, de l'oda i de Barcelona ja n'he parlat prou en altres llocs (vegeu Codina, 2003), avui no m'hi estendré; només apunto que és un gran relat poètic, amb un substrat ideològic molt potent, que versa sobre la ciutat i el seu paper a Catalunya, Espanya i Europa, i que s'ha de posar en relació amb els projectes de la burgesia emprenedora i, més concretament, amb la modernització urbanística de la ciutat (l'enderrocament de les muralles, l'obertura de l'Eixample i la monu-

mentalització). D'altra banda, té el mèrit no pas menor d'haver iniciat tot un subgènere poètic singular i encara viu: les odes a Barcelona.

5. La simbolització identitària del territori

És justament en el context sociopolític i sociogeogràfic català del darrer terç del segle XIX, tan dinàmic i tan conflictiu, en què hem de situar, a la dècada dels vuitanta, la gran operació verdagueriana de *simbolització* de dos llocs emblemàtics del territori. Una operació inspirada políticament per Collell, que va consistir en la construcció de grans relats poètics, materialitzats en dos poemes entorn de dues muntanyes, Montserrat i Canigó, associades totes dues a la tradició catòlica i als seus valors (pel fet d'acollir o d'haver acollit centres monàstics de primer nivell), a la història de Catalunya antiga i recent i, no ens ho deixéssim pas, a la diguem-ne capitalitat territorial i eclesiàstica de la ciutat de Vic, seu episcopal. Tinguem present que el bisbe Oliba va ser, a més, abat del monestir de Ripoll i del de Sant Miquel de Cuixà, i també fundador o refundador del de Montserrat. Es pot afirmar que, arran de la commemoració del mil·lenari de la troballa de la imatge de la marededéu de Montserrat (1880), el vigatanisme o muntanyisme va veure l'oportunitat de passar a l'ofensiva per fer prevaldre els seus valors. Dos anys abans Jaume Collell ja havia promogut el setmanari *La Veu del Montserrat* (1878-1902), amb l'objectiu segons que va declarar ell mateix uns anys més tard, no pas de «fer una revista més d'esplais literaris, sinó [de fer-ne una] que propugnés ardidament i sense mistificacions les justes reivindicacions del regionalisme en conformitat amb les normes pontifícies» (Collell, 1997: 184). Josep M. Fradera, en el treball «El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa», afirma que el vigatanisme, en afegir-se al corrent general del catalanisme impulsat des de Barcelona, hi va introduir «una vigorosa noció de territori»; més concretament, «una noció de territori, com a marc conformador de la comunitat i comú denominador d'aquesta al llarg dels segles, més enllà de les contingències polítiques» (Fradera, 1985: 38). I es podria afegir que, d'algun manera, aquesta voluntat d'incorporació decidida al moviment general de catalanisme va comportar també un salt d'escala en l'imagi-

nari territorial del vigatanisme: el localisme muntanyès es va refondre en el nacionalisme català que abastava la totalitat del territori nacional.

Justament, el llibre *Montserrat*, publicat el 1880, coincidint amb el Mil·lenari, s'ha de veure com una contribució important de Verdaguer a aquesta incorporació de la noció de territori a l'imaginari del catalanisme, per mitjà de la càrrega simbòlica que el discurs poètic hi atorga. És significatiu que Francesc de Paula Masferrer, en un article a *La Veu del Montserrat* (novembre 1880), afirmés que, comparat amb *L'Atlàntida*, l'assumpte de la llegenda de *Montserrat* era «més humà i interessant per nostre poble». Certament, el tema i l'enfocament del poema montserratí encaixaven molt més bé que no pas *L'Atlàntida* amb els plantejaments i les reivindicacions del catalanisme conservador. De totes maneres, la contribució decisiva de Verdaguer al discurs identitari del territori va arribar uns anys més tard amb el poema *Canigó*, en què l'ingredient geogràfic i diguem-ne naturalístic, botànic i geològic, hi té un pes fonamental, igual o superior al llegendari i històric. En això difereix força de *Montserrat*, en què el fil narratiu de la llegenda protagonitzada per Garí i Riquilda no presenta digressions descriptives importants relacionades amb la muntanya, la seva flora i la seva morfologia, de la magnitud de les que trobem a *Canigó*, sobretot arran del viatge en carrossa voladora de Gentil i Flordeneu que permet al poeta de descriure des de l'aire la serralada pirinenca de l'Aneto al Cap de Creus. En el poema pirinenc, a més, Verdaguer va esbotzar les fronteres estatals de França i Espanya i va realitzar una mena de reunificació poètica de Catalunya Nord i Catalunya Sud, cosa que val la pena de destacar.

Després de *Canigó*, el discurs poètic verdaguerià sobre el territori va completar-se amb el volum miscel·lani *Pàtria* (1888), en el qual, barrejats amb altres composicions de tema històric i religiós, trobem poemes tan nítidament territorials com l'oda «A Barcelona», «L'Empordà», «Los dos campanars», «La Plana de Vic» o «Davant d'un mapa». En un sucós pròleg Jaume Collell presentava el llibre com una forma més del que en deia *fer pàtria* (un terme precedent dels que després uns altres en van dir *fer país*). Fer pàtria, concretava, «és lo que fa l'excursionista resseguint totes les encontrades de la terra catalana, lo antiquari inventariant ses joies arqueològiques, l'erudit escorcollant sos arxius, l'artista estudiant sos monuments per fantasiar-ne de

nous, lo poeta cantant en lo matern llenguatge ses glòries i despertant los condormits sentiments i el publicista de seny instruint al poble» (Collell, 2002: 527).

En l'etapa final de la seva vida Verdaguer encara va treballar en dos llibres miscel·lanis de títols i de continguts diguem-ne territorials: *Aires del Montseny*, que va publicar el 1901, i *Barcelona*, que no va poder acabar i va confiar al seu amic Viada i Lluç en el llibre de mort perquè el publicàs pòstumament, cosa que va fer però tard, i no prou bé, el 1925 amb el títol de *Barcelonines* (vegeu Codina, 2006). La novetat potser més destacada que comparteixen aquests dos llibres és que, al costat de poemes sobre indrets i monuments, sants i altres personatges, hi trobem textos en vers i en prosa de temàtica autobiogràfica estretament vinculats als dos àmbits territorials en què el poeta va viure la infantesa i la joventut (la Plana de Vic) i la maduresa (Barcelona). El pròleg de Verdaguer a *Aires del Montseny* és una mena de síntesi biogràfic-territorial molt emotiva, en la qual el massís és presentat com el partió i alhora el punt de trobada dels seus dos espais vitals.

6. Conclusió

L'aportació de l'obra de Verdaguer a la descripció literària del territori català i a la seva simbolització nacional és impressionant, tant per la magnitud com per la qualitat i la repercussió social. Probablement, en aquest aspecte, no hi ha cap altre poeta occidental que s'hi pugui comparar. I poques obres com la seva deuen ser tan dignes de ser estudiades des de la perspectiva de l'ecocrítica, que segons un dels seus més conspicus conreadors no és sinó «l'estudi de la relació entre la literatura i l'entorn físic» (Glotfelty, 1996: XIX). D'altra banda, els efectes culturals i socials de l'operació simbolitzadora de Verdaguer són encara ben vigents, com en dona testimoni el fet que els textos verdaguerians de contingut territorial inspirin rutes literàries, siguin una lectura estimada per molts excursionistes i persones amants del país o serveixin de base per a produccions artístiques com les de Perejaume, i fins i tot cinematogràfiques, com el documental ficcionat

Maleïda 1882, estrenat el 2019, que evoca l'ascensió de Verdaguer a l'Aneto.

Tanmateix, per ser equànimes, cal assenyalar una limitació, d'altra banda ben comprensible, de la geografia literària de Verdaguer, atesa la seva tendència, no pas estricta, però sí força preferent, a concentrar-se en la serralada pirinenca i la Catalunya nord-oriental. Per bé que també hi trobem nombroses referències a les terres de Lleida, a les terres de l'Ebre, al País Valencià i a les Illes, la part del territori català que té més presència en l'obra de Verdaguer —i on tenen lloc les operacions més ambicioses de simbolització— se cenyeix al Pirineu i a la Catalunya Vella. No és pas res estrany ni tampoc res que se li pugui retreure, ja que es tracta de la part del territori que coneixia millor i que havia recorregut més. Diguem, però, de passada, que aquesta limitació de la geografia verdagueriana, si alguna cosa prova, és la conveniència de no restringir el títol d'escriptor nacional a un únic autor o a un grup reduït d'autors vinculats a una part del territori o a un sector ideològic determinat. Si la funció que s'adjudica als escriptors nacionals és, com diu Anne-Marie Thiesse, la de «contribuer à la représentation de la nation» (Thiesse, 2019: 31), s'haurà d'acceptar que ens en cal més d'un. En el cas català, i en el marc temporal del segle XIX, la figura de Verdaguer afortunadament es troba acompanyada per les de Guimerà, sobretot, i de Narcís Oller. Aquests dos autors no sols van completar el panorama de la representació nacional pel que fa als gèneres literaris, amb el teatre i la novel·la, sinó també en relació amb els àmbits territorials, per la representació que van proporcionar a les terres i a les sensibilitats de la Catalunya Nova.

Bibliografia

- ARIMANY, Miquel (1986). «La descripció geogràfico-toponímica verdagueriana entre l'observació i la fantasia». A: *Aspectes de nova observació en l'obra poètica de Jacint Verdaguer*. Barcelona: Miquel Arimany Editor, p. 195-220.
- BALMES, Jaime (1925). *De Cataluña. Obras Completas, XIII*. A cura d'Ignasi Casanovas. Barcelona: Biblioteca Balmes.

- CODINA VALLS, Francesc (2003). «Verdaguer (1865-1883): de Fadri de Muntanya a mitificador de Barcelona». *Anuari Verdaguer 2002*, p. 83-114.
- (2006). «Estudi preliminar». A: VERDAGUER, Jacint. *Barcelona. Textos per a un llibre*. A cura de Francesc Codina Valls. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, p. 17-122.
- COLLELL, Jaume (1879). «Quatre mots per via de prólech». A: *La garba muntanyesa. Recull de poesies de l'Esbart de Vic*. Vic: Estampa i Llibreria de Ramon Anglada, p. V-VIII.
- (1997). «Les nostres campanyes montserratines». A: VERDAGUER, Jacint. *Montserrat. Llegenda de Montserrat*. A cura de Maur M. Boix. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, p. 177-234.
- (2002). «Pròleg de Jaume Collell a *Pàtria* (1888)». A: Verdaguer, Jacint. *Pàtria*. A cura de Ramon Pinyol i Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, p. 525-530.
- DÍAZ-PLAJA Guillermo (1945). «La geografia poética de Verdaguer». *Boletín de la Real Academia Española*, núm. CXVI, p. 387-392.
- ESCLASANS, Agustí (1937). *La ciutat de Barcelona en l'obra de Jacint Verdaguer*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- FERRATER, Gabriel (1979). «El resurgimiento». A: *Sobre literatura*. A cura de Joan Ferraté. Barcelona: Edicions 62, p. 105-125.
- FONTBONA, Francesc (1979). *El paisatgisme a Catalunya*. Fotografies de Ramon Manent. Barcelona: Ediciones Destino, S. L.
- FRADERA, Josep M. (1985). «El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa». Estudi preliminar a RAMISA, Maties. *Els orígens del catalanisme conservador i La Veu del Montserrat*. Vic: Eumo Editorial, p. 13-52.
- GASULL I ROIG, Bernat (2008). *Les ascensions de Verdaguer al Pirineu*. Valls: Cossetània Edicions.
- GLOTFELTY, C. (1996). «Introduction». A: C. Glotfelty i H. Fromm (ed.). *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. London: University of Georgia Press.
- MASFERRER I ARQUIMBAU, Francesc de P. (1880). «Bibliografia: Cançons de Montserrat. Llegenda de Montserrat. Vich, 1880». *La Veu del Montserrat*, any III, núm. 45 (novembre 1880), p. 371-372.

- PEREJAUME (1995). *El paisatge és rodó*. Vic: H. Associació per a les arts contemporànies / Eumo Editorial.
- (2004). *Els cims pensamenters. De les reals i verdagueres elevacions*. Barcelona: Edicions Polígrafa SA.
- RIBA, Carles (1985). «Pròleg a una antologia de Jacint Verdaguer». A RIBA, Carles. *Obres completes II. Crítica I*. Edició a cura d'Enric Sullà, introducció de Giuseppe E. Sansone. Barcelona: Edicions 62, p. 258-268.
- RIERA I TUÈBOLS, Santiago (1998). *Quan el vapor movia els trens*. Barcelona: Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya / Marcombo Boixareu Editores.
- ROCAFIGUERA, Núria (2013). *La població de Vic al segle XIX: el padró d'habitants de Vic de 1831 i 1889*. Vic: Publicacions del Col·legi de Sant Miquel.
- ROMA I CASANOVAS, Francesc (2004). *Del Paradís a la Nació. La muntanya a Catalunya. Segles XV-XX*. Valls: Cossetània Edicions.
- SALARICH I VERDAGUER, Joaquim (1854). *Vich, su historia, sus monumentos, sus hijos y sus glorias*. Vic: Impremta de Soler Hermanos.
- THIESSE, Anne-Marie (2019). *La fabrique de l'écrivain national. Entre littérature et politique*. París: Éditions Gallimard.
- TUAN, Yi-Fu (2007). *Topofilia. Un estudio de las percepciones, actitudes y valores sobre el entorno*. Barcelona: Editorial Melusina.
- VALLS, Àlvar (2013). *Pirineu de Verdaguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VERDAGUER, Jacint (2002). *Pàtria*. A cura de Ramon Pinyol i Torrens. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, 2002.
- (2003). «Discurs de la Font del Desmai». A: VERDAGUER, Jacint. *Prosa. Totes les obres II*. A cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul. Barcelona: Proa, p. 397-400.
- VICENS VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat (1972). *Industrials i polítics del segle XIX*. Barcelona: Editorial Vicens Vives.

RESSENYES

